

УДК 94(=161.2:4:470) “1914/1917”

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В АНТАНТСЬКОМУ І АВСТРО-НІМЕЦЬКОМУ ВИМІРАХ (серпень 1914–лютий 1917)

Іван ПАТЕР

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
відділ новітньої історії,
вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна

У статті розглянуто політику воєнних блоків щодо українських земель від початку Великої війни до Лютневої революції в Росії. Наголошено на російських планах зайняти західноукраїнські землі для придушення українського національного руху і в такий спосіб покінчити з українством взагалі. Підкреслено, що Англія і Франція вважали вирішення українського питання внутрішньою проблемою російського самодержавства. Австро-угорські урядові чинники прагнули, у випадку переможного ходу війни, здобути українські терени Волинь і Поділля та приєднати їх до монархії, а утворення українського автономного краю Галичини і Буковини розглядали крізь призму австро-польської розв'язки. Німецька політика щодо українських земель зводилась до утворення самостійної української держави під її контролем та їх колонізації. Стверджено, що українське питання в роки Першої світової війни стало міжнародним чинником.

Ключові слова: українське питання, Велика війна, Антанта, Центральні держави.

Плани обидвох воєнних блоків стосовно українських земель у Першій світовій війні зводилися, по суті, до їх загарбання та колонізації. Росія, вступивши у війну, під гаслом “звільнення поневоленого слов'янства”, щодо України прагнула, перш за все, реалізувати свою довоєнну стратегічну мету – розширити кордони імперії за рахунок Галичини, Буковини і Закарпаття.

“Таке єдине безпосереднє територіальне приєднання, – писав П. Мільков, – яке малося на увазі на самому початку війни і яке безпосередньо впливало з загальних основ визволення і об'єднання народностей, вважалося “завершенням справи великого князя Івана Калити”, тобто об'єднання руських народностей в їх етнографічних межах”¹.

З другого боку, загарбавши ці землі, царський уряд прагнув раз і назавжди покінчити з “мазепинським” рухом і, таким чином, вирішити українське питання в столипінському дусі².

Зрозуміло, що Росія не могла погодитися з тим, аби частина української землі знаходилася поза її кордонами в умовах корисних для українського національного життя, бо це перешкоджало її планам щодо України взагалі. Тому Росія поставила

¹ Павел Мильков, “Территориальные приобретения России”, *Чего ждет Россия от войны. Сборник статей* (Петроград, 1915), 50.

² Українська державність у XX столітті (Київ, 1996), 275.

собі першу і найближчу мету здобути українські землі в Австро-Угорщині, щоб таким чином охопити своєю політикою щодо України весь український народ. Значення володіння Україною для Росії як великодержавної могутності, з одного боку, й історичне протиставлення між ними, при зрості української національної свідомості, з другого, показали міжнародне значення української справи. Воно полягало в тому, що Україна, визволена з-під російського панування й поставлена в умови політичної самостійності, стала б на сході Європи першорядним чинником міжнародної рівноваги, що зовсім не задовольняло Росію.

Німецький вчений Аксель Шмідт, оцінюючи значення України для Росії, відзначав:

“Не Польща, не надбалтійські провінції забезпечують Росії характер великої держави, але самотньо й тільки Україна. Не тільки тому, що має 30 мільйонів населення, але й тому, що вона є штихліром збіжжя, руди й вугілля Росії. Правда, через втрату Польщі, надбалтійських провінцій і Фінляндії стала б Росія азійською державою, але все-таки лишилася б великою державою. Щойно через втрату України стала б вона з п'єдесталу світової могутньої держави. Тому й кинулася Росія відразу на Галичину, щоб, здобувши Український П'ємонт, задушити в зародку українське відродження”³.

Якщо до війни в російській Думі й поза нею, від російських міністрів і політиків лунали слова про “українську небезпеку” для Росії в Австрії та погрози в сторону останньої за так звану допомогу українському рухові, то під час війни, у момент найбільших успіхів царської армії, російський міністр закордонних справ С. Сазонов, говорячи про причини війни, однією із головних назвав “українську ідею”⁴.

Відомий ідеолог російського шовінізму П. Струве ще точніше висловився з цього питання.

“Перш за все, – відзначав він, – Росія повинна возз'єднати і об'єднати з імперією всі частини “руського” народу. Звідси випливає історична неминучість приєднання до імперії “руської” Галичини. Таке приєднання неминуче, як це, на жаль, цілком ясно виявилось саме у зв'язку з цією війною, і для внутрішнього оздоровлення Росії, тому що австрійське буття малоросійського племені породило і живило у нас потворне так зване “українське питання”⁵.

З цього без сумніву випливало те, як поступить Росія з українством у Галичині, здобувши край.

³ Аксель Шмідт, “Кінцева ціль Росії”, *Вістник Союзу визволення України* (далі – *Вістник*), 52 (1916): 538.

⁴ Степан Томашівський, *Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни*. (б. м., 1915, 37).

⁵ Пётр Струве, “Великая Россия и Святая Русь”, *Русская мысль*. Кн. XII (Москва, 1914): 178.

У Наддніпрянщині, незважаючи на зайняту Товариством українським поступовців лояльну позицію, всі українські політичні партії заборонено законом, переслідувалися і перебували в підпіллі. За приналежність до них розцінювалося владою як “зрада батьківщині” і винних притягали до кримінальної відповідальності. У всій Росії з початком війни запроваджено воєнний стан, і це розв’язало руки російським шовіністам, які прагнули цілковитої розправи з українством. Стараннями українофобів у Києві відразу з оголошенням війни, 2 серпня 1914 р., закрито українську газету. 22 січня 1915 р. видано розпорядження командувача Київського військового округу про заборону на весь час дії воєнного стану всіх періодичних видань “українською, старогерманською мовами і єврейському жаргоні”.

Із російською окупацією Галичини і Буковини було ліквідовано всю українську пресу, тож на етнічній українській території не залишилося жодного українського видання. Це був великий удар по українських національних інтересах. *“Коли не стало української преси, – писав О. Лотоцький, – настав зовнішній спокій смерті в національному житті України. За українців заговорили інші – чорносотенні газети”*⁶.

Одночасно із заборonoю всіх українських часописів конфіскації підлягали українські книжки, окремі автори звинувачувались в антидержавній пропаганді й карались за видання і розповсюдження “ворожих встановленому ладові творів” позбавленням всіх громадянських прав і засланням у Сибір. Багатьох українських діячів було заарештовано і замкнено у тюрмах чи вислано на заслання. По всій Україні закривалися просвітні організації, видавництва, культурні товариства.

По-суті, в Україну повернулися найважчі часи національного гніту. Все без винятку російське суспільство об’єдналося проти українства. Чорносотенний “Колокол” звинуватив наддніпрянців у “...зраді, про яку вже давно знала Росія”, оскільки “найнебезпечнішим їх ворогом є москалі”, а галичан також у “зраді”, тільки не в “зраді” Русі, а слов’янству. *“Українці Австрії – то бур’ян слов’янства, який розцвітає під усмішкою австрійського сонця разом із болгарським чортополохом”*. У статті “Политическая пропаганда украинцев” від 8 лютого 1916 р. “Колокол”, виступаючи проти національних змагань українців твердив, що у “теперішній війні звільнення поневоленого слов’янства” ніяк не співпадає з позицією Росії в українському та польському питаннях й тому не варто “увільняти Польщі для Польщі, України для України, бо це означає бути їх слугою”. Шовіністи з “Колокола” закликали цілком знищити українство: *“Не рішати, а порішити назавжди українське питання”*⁷.

⁶ Олександр Лотоцький, *Сторінки минулого. т. 3* (Варшава, 1934), 271.

⁷ Микола Троцький, “Українська справа в Росії”, *Вістник*, 54 (1916): 570; Його ж, “Вороги українства”, *Вістник*, 60 (1916): 668.

Російські ліберали, прагнучи показати свої шляхетні позиції в українській справі, насправді не захищали навіть тих мінімальних передвоєнних здобутків українців. Загалом їхні вимоги щодо українства не містили й частини того, що ставили українці в часі війни на різних громадських і земських зборах, друкували у підпільній пресі.

Підтвердженням цього стала заява П. Мілюкова (лідера партії кадетів) щодо українського питання, яку він зробив восени 1916 р. у Швейцарії. Її зміст зводився до двох найголовніших тверджень: по-перше, що українці, як галичани, так і наддніпрянці займають супроти Росії непримиренну позицію і, що ця відверта ворожість із ходом війни ставала щораз більшою; по-друге, що внутрішнє становище Росії не дозволяє здійснити ту програму в українській справі, яку обстоюють кадати і поступовий блок.

Однак, за весь час війни жодний російський політик, жодна російська партія не зробили публічно й офіційно будь-якої заяви в українській справі, яка схилила б українців до якихось надій і до зміни їхньої політичної позиції⁸.

Війна багато змінила у ставленні російської суспільності щодо вирішення національного питання, найбільше зацікавлення до якого виявляла російська соціал-демократія. Її права фракція, зокрема, Плеханов і Алексінський, від початку війни захищала устої російської державності, рішуче засуджувала будь-які стремління поневолених народів до свого визволення. Надзвичайно сильно вони напосідалися на український рух⁹.

Революційне крило російських соціал-демократів, і насамперед його закордонне представництво на чолі з В. Леніним, навпаки, дуже активно виступало в національному питанні. Однак лідер української соціал-демократії Л. Юркевич назвав проголошення Леніним гасла права націй на відокремлення “єзуїтською політикою”¹⁰.

Все російство – від крайніх правих чорносотенців до більшовиків – у боротьбі проти українського руху блокувалося на спільному ґрунті великоросійського імперіалізму, закликаючи до знищення “мазепинців, зрадників, сепаратистів і націоналістів”. Ненависницька атмосфера російської громадської думки та урядові репресії не зламали українства у його визвольних змаганнях 1917–1921 рр.

У Франції й Англії українські землі зі своїми природними багатствами, починаючи з кінця XIX ст. найбільше притягали промислово-фінансові кола, які володіли тут великим капіталом. Однак політичним становищем українського народу, його національними домаганнями, громадсько-політичні діячі цих країн особливо зацікавилися напередодні війни, коли український чинник тільки почав набирати важливого значення у європейській політиці.

⁸ Андрій Жук, “З приводу “Заяви” Мілюкова”, *Вістник*, 61 (1916): 682.

⁹ “Російський департамент поліції про революційність пролетаріату в Росії і про даремні заходи Г. Плеханова”, *Вістник*, 66 (1916): 774.

¹⁰ *Боротьба*, 7 (Женева, 1916).

Так, у Лондоні у переддень війни стараннями декількох англійських публіцистів було зроблено відповідні заходи щодо інформування англійської суспільності про всеукраїнські справи. Переконавшись у фальшивості відомостей російських джерел для Західної Європи про внутрішні відносини в Російській імперії, зокрема про взаємини між централістичною Росією й її поневоленими народами, органами яких були “Russian Review” і тижневі додатки (Russian Supplement) до часопису “Times” і декількох інших видавництв, група англійських журналістів вирішила з власної ініціативи заснувати самостійний Комітет для студіювання українського питання як у Росії, так і в Австрії й поширювати правдиву інформацію про так мало відому на Заході проблему.

У березні 1913 р. засновано виключно з англійців “Ukrainian-British Committee”, що заявив про своє бажання докладно вивчати українське питання. Секретарем цього Комітету був Джордж Раффалович – англійський публіцист, прихильник українців. У листі від 25 серпня 1913 р. до Ореста Жеребка, українського патріота з Канади, який у 1913–1914 рр. перебував у Львові, він зазначав, що виконує свою роботу не для задоволення окремих осіб, а щоб покінчити з несправедливим висвітленням історичного минулого України, сучасності та її національно-політичних домагань, показати серед яких обставин український народ мусить боротися за свою волю. *“Коли громадська думка в Англії усвідомить нещастя українців, – писав Д. Раффалович, – ні один уряд не в змозі буде підтримувати Росію. Це буде крик мас проти Москви. Ми всі працюємо на такий кінець”*¹¹.

Перед війною завдяки Комітету у різних містах Англії, Шотландії, Ірландії відбувалися відчити й лекції про українську справу, видано три брошури “The Ukraine” (“Україна”), “Memorandum on the Ukrainian Question” (“Меморандум про українське питання”) і “Historical Evolution of Ukrainian Problem” (“Історична еволюція про українську проблему”).

Говорячи про генезу назви нашого краю, Д. Раффалович зазначав, що Україна відома в Франції і Англії ще в XVII столітті. Порівнюючи з росіянами він підкреслював, що *“українці – це “справжня Cinderella” (Попелюшка), народ під кожним оглядом вищий духовно і вдачею. Українець дуже дбає про те, щоби його вважали європейцем, і він повністю заслуговує на це ім’я”*¹².

Найбільше публікувалося матеріалів політичного характеру, в яких, зокрема, засуджувався “інтриганський дух російської дипломатії” напередодні війни і окупаційні дії проти українців Галичини, коли *“Росія не дожидала навіть кінця війни, а вже почала свою політику терору, масові арешти, включаючи й арешт архієпископа”*. Англійські журналісти звинувачували свою дипломатію за її заскорузлість, погану поінформованість щодо української справи, непослідовність і схильність піддаватися чужим впливам. *“Чи маємо покласти*

¹¹ Український Комітет у Лондоні (1912–1914 рр.), Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІА України у м. Львові), ф.769, оп. 1, спр. 6, арк. 2–5.

¹² Українське питання в англійській пресі, *Вістник*, 31–32 (1915): 13.

британський підпис на договорі (малося на увазі після закінчення війни), – запитував автор під псевдонімом “Російський експерт” у статті “Війна – російська змова”, – який передає т. зв. галицьких “росіян” деспотичній автократії? Коли так, то це буде новим “свистком паперу”¹³.

Д. Раффалович у статтях “Доля Східної Галичини”, “Війна в Галичині” (опублікованих в газеті “The New Age” (“Новий Вік”) 17 вересня і 17 грудня 1914 р.), згадуючи про свою поїздку по Східній Галичині та про розмови з представниками різних станів українського населення, підкреслював, що *“українці є мабуть найсимпатичнішими між всіма слов’янськими націями, одиноких слов’ян, настроєних ворожо супроти Росії”*. Автор закликав англійську громадськість допомогти українцям у їхніх визвольних змаганнях, ні в якому разі не ігнорувати їх, бо *“як ми цьому спротивимось, доконаємо злочину”*. *“Коли злочин буде довершеним і ми позволимо покласти підпис на мирові договори, що закріпостить нових кілька мільйонів українців, а до того в певній мірі свободних, – відзначав Д. Раффалович, – тоді я маю святе переконання, що сотки людей в британській державі допоможуть і уможливлять революцію, яка скоріше чи пізніше займеться в Україні”¹⁴.*

У статтях Д. Раффаловича значна увага приділялася релігійним відносинам у Східній Галичині, російським утискам греко-католицької церкви, зокрема арештам і висланню вглиб Росії багатьох священиків і монахів, запровадженню православ’я у краю. У публікації “Уніатська церква в Галичині” (“Universe”, 26 березня 1915 р.) автор зазначав, що в лондонському парламенті 5 і 10 березня 1915 р. посол Джінелл вніс інтерпеляцію в справі ув’язненого митрополита А. Шептицького, проте англійська преса про той факт промовчала¹⁵.

Англійські публіцисти з часом все гостріше критикували свій уряд через недалекоглядну політику стосовно слов’янських народів, доброзичливого ставлення до Росії, надмірним захопленням “чеснотами” росіян, забуваючи про арешт і заслання п’яťох соціалістичних депутатів Державної Думи, вивезення митрополита Шептицького, гноблення Фінляндії, Польщі, України, а тепер і Галичини. Вони вважали, що програмі зросту могутності Росії західні держави повинні протиставити політику створення ряду автономних, а остаточно незалежних націй з метою створення ланцюга з вільних держав у Європі, які б стримали в належних кордонах безоглядну експансію царської імперії¹⁶.

Англіїці зазначали, що з утворенням української державності розв’яжеться низка європейських неясностей і труднощів, зокрема питання Дарданелів і панславізму.

¹³ Чужа преса про нас. Англійська преса, *Вістник*, 11–12 (1915): 22.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Чужа преса про нас. Англійська преса, *Вістник*, 21–22 (1915): 28.

¹⁶ Там само.

“Нейтральна Україна, – писав політичний оглядач Бедвін Сандс у статті “Українці й війна”, – стала б солідним тереном з 40 мільйонним населенням поміж Росією і Німеччиною та Румунією. Це влило б більше віри в малі слов’янські народи, які бажають розвиватися самостійно лиш під протекторатом, але не під пануванням Росії. Особливо чехи й болгари заінтересовані в національних змаганнях українців”¹⁷.

Англійські громадсько-політичні діячі, вчені, публіцисти все більше цікавилися Україною, адже в ході війни перед ними поставало чимало нових запитань, з якими вони були зовсім або мало обізнані. При Лондонському університеті утворилася ціла школа для вивчення історії, мови, літератури, фольклору слов’янських народів під керівництвом Т. Масарика, і серед всіх слов’ян Україна своїми політичними переживаннями, народною творчістю та історією викликала найбільш живе зацікавлення завдяки тому політичному значенню, яке отримало українське питання за останні роки.

“Стає для всіх очевидним, – писав “Times”, – що неможливо закривати очі на долю народу в 34 мільйони, який живе в межах Росії і Австрії і належить до числа тих націй, яких союзники (йдеться про Центральні держави) заохочували до здобуття собі автономії”¹⁸.

У статті “Країна Мазепи”, опублікованій у часописі “Athenaeum” (від назви літературного клубу в Лондоні) у 1916 р. підкреслювалося, що “українське питання є однією з політичних проблем, яка повинна викликати найбільш серйозну увагу з боку членів майбутньої мирної конференції”¹⁹.

У жовтні 1916 р. Сетон-Вотсон, англійський вчений-славіст, палкий прихильник самостійності України, разом із Т. Масариком заснував у Лондоні часопис “Нова Європа”. У відповідь на проект Ф. Науманна “Середньої Європи” він обстоював ідею “Нової Європи” зі всіма історичними, культурними, географічними, військово-політичними чинниками. На його думку, власне утворення незалежних України, Польщі, Литви та інших держав відповідатиме довготривалим інтересам Європи, реалізує стремління багатьох народів про державну незалежність. Адже не можна забувати, що війна починалася з великих кличів визволення націй, відновлення національних прав всіх пригноблених народів. Проте, по відношенню до українців і, особливо до галицьких українців, дуже скоро цей клич був забутий, ігноруючи їхні людські та національні права.

Розглядаючи у статті “Проблема України” становище, що склалося навколо України, Р. Сетон-Вотсон у вересні 1917 р. наголошував, що українське питання стало однією з причин початку Першої світової війни, а перебіг війни довів, що

¹⁷ Павло Рорбах, “Англійський ляпас Росії”, *Вістник*, 37 (1916): 298.

¹⁸ *Украинская Жизнь*, 7–8 (Москва, 1916): 82.

¹⁹ Там само, 85.

надалі ігнорувати цю проблему неможливо. Він підкреслював, що українське питання не модерна вигадка, але давня проблема Європи, про що свідчать численні книги, присвячені українським подіям, надруковані англійською мовою ще у XVII столітті²⁰.

Події 1917–1918 рр. показали справжні наміри росіян щодо неросійських народів, виявили дійсний зміст російської революції. Виходячи з цього, Р. Сетон-Вотсон активно пропагував необхідність мілітарного втручання в російські справи для збереження миру в Європі й сприянню загального роззброєння. Все це, на його думку, спричинилося б до відновлення громадського порядку й демократії, послужило б, насамперед, інтересам самої Росії. Для нього російська революція – це негачія політичних принципів англійської, американської та французької революцій, “підміна в найширшому масштабі Власності Крадіжкою”²¹.

Зрозуміло, що зацікавлення британських науковців українським питанням було не випадковим. Адже й правлячі кола Великої Британії теж прагнули поширити свій військово-політичний вплив на Центрально-Східну Європу, тим самим усунути Росію зі своїми панславістичними планами. З одного боку, британський уряд, декларував свою готовність розв’язати національні проблеми поневолених народів Австро-Угорської та Російської імперій, а з другого – розраховував використати національні питання у боротьбі проти Центральних держав.

Так, Д. Ллойд Джордж стверджував, що напередодні обрання його прем’єр-міністром Великої Британії восени 1916 р., були розроблені плани послаблення Росії, що передбачали “створення ефективного бар’єру проти російського домінування в Європі”²².

Складне становище, що склалося у Росії на зламі 1916–1917 рр., породило серед частини британського політикуму ідею розчленування її на окремі федеративні державно-політичні утворення. Майбутній воєнний міністр Великої Британії В. Черчіль вважав, що федеративна Росія “була б меншою загрозою для майбутнього світу, ніж велика централізована царська монархія. І зараз якраз такий момент, коли з допомогою розумного використання політики союзників можна надати подіям саме такого розвитку”²³. І ще була одна причина, що спонукала певну частину британських політиків щодо розчленування Росії. Вони побоювалися, що Росія у випадку переможної війни союзників загрожуватиме їм відплатою. Тому й виникла ідея поділити Росію на окремі державні частини, з яких зрештою й повстала ця держава.

Зазначимо, що США, дотримуючись нейтралітету у війні, також декларувала свою позицію щодо розв’язання національних проблем європейських народів. У

²⁰ Українська державність у XX столітті, 141.

²¹ Там само, 142.

²² Володимир Головченко і Валерій Солдатенко, *Українське питання в роки Першої світової війни*. (Київ, 2009), 92.

²³ Там само.

США ширився масовий рух, особливо серед західноукраїнських емігрантів, за докорінну зміну австрійської позиції стосовно української справи. На початку квітня 1915 р. австрійський посол у США К. Думба доповідав у Відень про російську пропаганду серед русинів Австрії та Угорщини. Це надзвичайно проявилось 30–31 жовтня 1915 р. під час роботи Першого українського сейму. Його головним завданням, на думку австро-угорського посла у Вашингтоні К. Думби, було привернення уваги американської суспільності до українського питання.

Учасники сейму подали до президента В. Вільсона звернення, щоб представник на майбутній мирній конференції від імені США проголосив, що кожна нація є господарем на своїй землі та не підлягає іншій. Як програму в українській справі проголошено Українську республіку, оперту на найширших демократичних основах і на радикальній аграрній реформі. Запротестовано проти евентуального приєднання Східної Галичини до Польщі.

Австрійські урядові чинники спробували через представника СБУ у США С. Демидчука провести в ухвалах сейму політичні положення, прийнятні для Наддунайської монархії. Однак зробити йому це не вдалося через дії радикальної емігрантської групи, очолюваної М. Січинським та співробітникам Союзу М. Цеглинським, які займали виразну антигабсбурзьку позицію.

На основі прийнятого меморіалу Український сейм проголосив такі домагання:

“Кінцева ціль українського руху є утворення незалежної Української держави, котра охопила б теперішні землі заселені українцями у східній Європі. Але, розуміючи, що ця кінцева ціль може у найближчий час не здійснитися, та з огляду на теперішні відносини, серед яких висунуто справи безпосереднього значення, українці бажають: аби в Австро-Угорщині утворено з українських земель окрему провінцію на федеративних основах, у котрій український народ міг би мати самоуправу та без супрематії (переваги) поляків або їх шляхти міг би сам розв’язати своє національне й економічне питання; щоб у Росії на основі Переяславського договору, котрий досі міститься в книзі державних законів і котрого не усунено, Україна дістала автономію”²⁴.

Гострій критиці піддавалася східноєвропейська політика Австро-Угорщини з боку американських українських часописів – “Свобода”, “Народна воля”. Зокрема останній зазначав:

“Покірливий русин хоче вперто триматися первісних інформацій про добрі наміри “спасительки Австрії” навіть тоді, коли вже нема добрих намірів. Ми помилилися раз на тому, що розраховували на чужих. Розраховуймо тепер лише на себе”²⁵.

²⁴Календар Українського Народного Союзу на звичайний рік 1917,. (Джерсі-Сіті, 1916): 49.

²⁵ Народна воля, (Скрентон, 26 червня 1916).

Австрійські урядові чинники тривожив той факт, що окремі представники американської суспільності й відомі журналісти відверто стали на бік українських домагань у Галичині²⁶. Справді, Український народний союз* 24 січня 1917 р. вніс до Палати представників і Сенату Конгресу США проєкт резолюції з вимогою до президента В. Вільсона визначити дату й провести “український день” для збору благодійної допомоги постраждалому від воєнного лихоліття населенню Галичини і Буковини.

Автор зазначеного проєкту ухвали конгресмен Дж. Хеміл у своїй промові наголосив про “новопосталий народ”, “забуту расу”, “націю, настільки ж чітко й гостро визначену, як і поляки, росіяни чи болгары”. Резолюція про “український день” була затверджена 21 квітня 1917 р. обома палатами Конгресу й затверджена президентом. У своїй промові він наголосив:

*“Я, Вудро Вільсон, Президент Злучених Держав, згідно з бажанням Конгресу Злучених Держав назначаю і проголошую 21 квітня 1917 р., як день, в якому населення Злучених Держав може складати такі жертви, які вважає за відповідні для помочи навіщеним русинам (українцям) у воюючих державах”*²⁷.

У цей день українцями у США було зібрано 84.453.097 доларів, вислано допомогу українцям Наддніпрянщини на руки М. Грушевського 1.000.000 рублів²⁸. Однак, керівництво Центральної Ради не використало належним чином таку нагоду не тільки в пропагандистських цілях, але й у налагодженні зв’язків як з американськими українцями, так і з певними урядовими чинниками США.

Під тиском громадськості президент США В. Вільсон 18 грудня 1916 р. направив воюючим державам ноту з пропозицією виробити конкретні умови загального миру, а 22 січня 1917 р. склав відповідну заяву в Сенаті.

Союз визволення України підтримав концепцію американського президента у “14 пунктах” щодо післявоєнної перебудови Європи. В її основі було право кожної нації на створення незалежної національної держави, тобто принцип самовизначення нації. Зазначимо, що стосовно Австро-Угорщини у Вільсона було лейтмотивом – надання народам монархії автономії та збереження як суб’єкта міжнародного права по війні²⁹. Виходячи з цього вирішувалися всі інші

²⁶ Сергій Попик, *Українці в Австрії*, (Київ; Чернівці, 1999), 112.

* Заснований 22 лютого 1894 р. у Джерсі-Сіті, штат Нью-Джерсі, США.

²⁷ *Календар Українського Народного Союзу на звичайний рік 1918*, (Джерсі-Сіті, 1917), 76.

²⁸ Там само, 78.

²⁹ Однак у Відні так і не спромоглися використати потенціал “американського австрофільства”. Навіть у вересні 1918 р. президент Вільсон в одній конференційній розмові висловився про прихильність до Австро-Угорщини, вказавши на бажання використати весь свій вплив, аби запобігти розпаду монархії. США були тою державою в Антантівському блоці, котра останньою відмовилася від планів збереження Австро-Угорської монархії. У Відні про це збагнули занадто пізно (Володимир Фісанов, “Дуель двох дипломатій: особливості взаємин США та Австро-Угорщини у 1917–1918 рр.”, *Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи*, (Чернівці, 2000): 125.

слов'янські проблеми Центрально-Східної Європи. Хоч Україна не згадувалася серед проєктованих держав Європи, але сама концепція Вільсона відповідала українським інтересам. У листі СБУ до президента В. Вільсона, переданого через американського посла у Відні, підкреслювалося:

“Український народ в Росії все змагав і змагає до самостійного державного життя і згадане письмо п. Президента управнює нас до надії, що ті змагання знайдуть попертя у п. Президента, згідно з проголошеною ним засадою свободи й рівності народів”³⁰.

Відзначимо, що наддніпрянський політикун добре усвідомлював вагу політико-дипломатичної діяльності США на міжнародній арені й уважно слідував за їх мирними ініціативами. Так, Рада Товариства українських поступовців 22 січня 1917 р. підготувала до американського президента листа, в якому поряд зі схваленням його посередницького почину стосовно самовизначення націй висувала вимогу врахувати національні інтереси українського народу на мирній конференції.

У листі наголошувалося, що Росія розпочала війну під гаслом визволення українців, однак під час окупації Галичини зруйнувала всі культурні надбання і працю багатьох поколінь, залишивши після себе у краї справжню пустелю. Проте, разом із тим й Австрія, запроваджуючи автономію Галичини прагне догодити тут сильнішому польському елементові, тим самим ставить галицьких українців перед перспективою нової підлеглості та утиску. Трагедія, що переживає український народ, – підкреслювалося у листі, – ще *“збільшується тим, що справедливі його домагання національного самовизначення стрічаються з упертим нехтуванням з обох боків: росіяни вважають українців за частину російського, а поляки – за частину польського народу”³¹*. Проте, цей лист, як зазначав Д. Дорошенко, до адресата не потрапив, оскільки уповноважений комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту й активний діяч ТУП А. Ніковський, що мав доставити документ за кордон, не встиг виїхати у відрядження до вибуху Лютневої революції 1917 р.³²

Про українську справу напередодні та на початковому етапі війни у Франції слабо були поінформовані як громадськість, так і політики, хоча тут займалися питаннями, що стосувалися України, або принаймні отримували інформацію про неї ще з першої половини XVII ст. У довоєнний період і під час війни середньо-європейські країни більше стикалися з українцями Австро-Угорщини і то завдяки сильно розвинутій інформаційній діяльності галичан, а згодом Союзу визволення

³⁰ Українці до Вільсона, *Вістник*, 8 (1917): 113.

³¹ *Наше минуле*. 3 (Київ, 1918): 132.

³² Дмитро Дорошенко, *Історія України. 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради*, (Нью-Йорк, 1954), 17.

України. На жаль, ні одна політична українська організація не подбала ще перед війною про заснування в романських країнах якогось пресового бюро чи політичного представництва, які могли б розгорнути тут постійну широку акцію з поглядом на майбутнє й передбаченню всяких можливостей. Цю прогалину в національній роботі тим важливіше було закрити тому, що серед романського світу до національних проблем, зокрема й до української, відносилися інакше, як у Центральних державах. Тут звикли дивитися на українців, як на неіснуючий народ, на українське питання, як не актуальне для реального політика. До цього долучалися несприятливі для українців впливи польських, а згодом і російських політиків.

У 1912 р. у Франції виникла течія сприяння пригнобленим націям у Росії та інших державах, до якої входили представники інтелігенції. Згодом було створено Центральне бюро національностей на чолі з генеральним секретарем журналістом Жаном Пелісьє. Зусиллями цього бюро засновано у червні 1915 р. Союз національностей, до складу наглядового комітету якого входили депутати, сенатори і вчені – нобелівські лауреати, серед котрих троє були лауреатами Нобелівської премії миру³³.

На першій конференції Союзу національностей у Парижі (26–27 червня 1915 р.) обговорювалися проблеми пригноблених народів. Оскільки українські представники не прибули, то доповідь про українське питання передали у Бюро національностей, з якою учасників конференції ознайомила секретар Бюро Івона Пувро. Особливу увагу присутніх вона зацентрувала на вплив, який міг мати український національний рух по закінченні війни, *“оскільки українці складають у південній Росії компактну тридцятип’ятимільйонну групу населення, до якої треба додати рутенців Галичини та Угорщини. Вони творять більше, як чотиримільйонну групу”*³⁴.

На конференції вирішено заснувати міжнародну комісію для підготовки “Декларації прав національностей”, а також ухвалено резолюцію, в якій висловлювалося побажання, щоб

*“уряди визнали, що необхідною умовою тривалого миру є повага до національностей, зважали на такі принципи в майбутньому устрої Європи: 1. Розмежування національних територій має ґрунтуватися передусім на бажанні і почуттях мешканців. Не слід покладатися ні на історичні спогади давнього панування, ні на так звані природні кордони, ані, тим більше, на пролиту там кров, бо це – три форми варварського бажання підкорення”*³⁵.

³³ Володимир Косик, *Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918)*, (Львів, 2004), 16–17.

³⁴ Там само, 17.

³⁵ Володимир Головченко і Валерій Солдатенко, *Вказана праця*, 95.

Проте офіційна французька політика вищевикладені роздуми не брала до уваги. Адже французам більше імпонувала ідея “єдиної і неподільної” Росії як постійної військово-політичної протидії німецькій могутності на сході Європи. Зазначимо, що з початком війни французька преса подала лише кілька випадкових вісток про українців, але й у них згадувалося про український народ як “русский” або польський, в кращих випадках як галицький або рутенський. Не було жодної статті, бодай частково присвяченої Україні як краю, лише звістки у зв’язку з російською інвазією в Галичині, зокрема, маніфест головнокомандувача російською армією великого князя Миколи Миколайовича “Русскому народу!”, про переполох українського населення перед російським військом, розпорядки російської адміністрації, запровадження російської мови як урядової, зустріч москвофілів з генерал-губернатором Галичини і таке інше³⁶.

З російською окупацією Галичини українське питання в Франції ставало більш актуальним, з’явилися загальні статті про національні утиски українців російським режимом. У французів виникало певне занепокоєння, навіть побоювання того, щоб австрійські українці “не кинулися в обійми *“визволителі” Росії, а, навпаки, попирали конституційну Австрію проти російського царизму*”³⁷. Вістки про російські зловживання під час окупації австрійської України знайшли відгук у державах Антанти, головну у Франції, до чого причинилися перш за все видання СВУ французькою мовою “La Revue Ukrainienne” та “L’Ukraine” (Лозанна).

Французький публіцист і вчений-психолог Густав ле-Бон у 1915 р. опублікував книжку “Renseignements psychologiques sur la guerre europeene” (“Психологічні розважання над європейською війною”), в якій розповів про утиски українського населення в Галичині з боку російських властей, відібрання церков, пограбування музеїв, заборону вживання української мови в суспільному житті та церкві, примусовий перехід на православ’я тощо. Французький вчений робив висновок, що українське населення повинно тішитися відходом російського війська з Галичини³⁸.

Зрозуміло, що Г. Ле-Бон своєю книгою, виступаючи в обороні поневолених українців, не міг поглибити серед французів симпатії до Росії. У Франції, навпаки, була поширена думка, що українське питання становило загрозу для єдності Росії, більше слугувало Центральним державам, і воно просто вигадане ворогами, щоб в такий спосіб послабити Російську імперію.

³⁶ Євген Бачинський, “Французька преса про український рух за два роки війни”, *Вістник*, 70 (1916): 839.

³⁷ Євген Бачинський, “Французька преса про український рух за два роки війни”, *Вістник*, 68 (1916): 808.

* Видавав В. Степанківський – громадсько-політичний діяч, журналіст. Згодом заснував у Лозанні Українське Бюро, яке видавало французькою мовою “Bulletin d’information” (“Інформаційний бюлетень”).

³⁸ “Німецька пропаганда”, *Вістник*, 59 (1916): 661.

На початку серпня 1915 р. французький уряд заборонив розповсюджувати в країні часопис “La Revue Ukrainienne”. З цього приводу у ноті Управління політичних справ Міністерства закордонних справ Франції зазначалося, що наміри цієї газети “не є чистими, а оскільки наглядати за цим виданням важко, краще його заборонити раз назавжди”³⁹.

У листопаді 1915 р. Бюро національностей передало Міністерству закордонних справ повідомлення про Україну, оголошене у червні 1915 р. на Паризькій конференції національностей. У ньому викривалася русифікаторська політика царизму, заперечувалося право Росії на володіння Україною, однак, чітко не було сказано про її державну незалежність.

Для чиновників зовнішньополітичного відомства Франції це повідомлення було просто “всуціль навіяне австро-угорцями”, які “намагаються постійно, а особливо в останні десять років підтримувати агітацію сепаратизму, або, принаймні, опозиційності на території, що простягається від Галичини до Києва і навіть до Одеси”. Тому міністр закордонних справ заборонив у французьких газетах і журналах обговорювати цю тему, тобто українське питання⁴⁰.

У лютому 1917 р. Українське Бюро в Швейцарії вручило французькому послу Ж.-Б. Бо два примірники меморандуму “Українські вимоги” з проханням передати один – президентові країни, другий – міністрові закордонних справ.

У меморандумі були викладені погляди щодо розв’язання українського питання. У ньому підкреслювалося, що “українці вимагають незалежності. Вони завжди розглядали її як своє природне право і не пропускали жодної нагоди кожного разу це підтверджувати, коли посягали на їхню незалежність”⁴¹.

Однак, виходячи з ситуації, що склалася на той час, автори меморандуму вважали можливим розв’язати українську проблему двома шляхами: по-перше, зберегти статус-кво українських земель, але з обов’язковим наданням обидвом частинам України автономії в межах держав, під пануванням яких вони знаходилися; по-друге, надання автономії українським землям під російською займанщиною, і створення української держави, до якої входили б українські землі окуповані Центральними державами та українські частини Галичини і Буковини. Українці вимагали у світової громадськості підтримки в їхніх національних змаганнях, наголошували, що українська проблема – це не частина внутрішньої політики Росії, а питання європейської національної політики.

Зрозуміло, що український рух в перші роки війни наштовхувався на обережність західних союзників Росії, для яких “російська” Україна була Росією, а “австрійська” – Австрією. З цього випливало, що ні Англія, ні Франція не мали підстав включати українське питання у свої військові цілі, оскільки одна частина

³⁹ Володимир Косик, *Вказана праця*, 18.

⁴⁰ Там само, 19.

⁴¹ Там само, 21.

українських земель знаходилася під пануванням Росії, а другу – вона прагнула “возз’єднати”. Тому й не дивно, що у Франції до вибуху революції у Росії про Україну та її прагнення майже нічого не знали. Деякі європейські народи з цього погляду перебували у кращому становищі. Завдяки діяльності впливових емігрантів, французькі політики підтримали відновлення Польщі, прихильно ставилися до створення Чехословаччини й Югославії.

Українські емігранти, яких було замало, не мали такого впливу серед французьких політичних кіл, а тим більше у воєнний час вони не наважувалися висувати ідею незалежності України, бо така ідея визначала їх пронімецьке спрямування. Захищаючи чеську чи югославську справу, означало діяти проти Австрії, ворога Франції, а у випадку з Україною треба було виступати проти Росії – союзника Франції.

З утворенням Центральної Ради та проголошенням самостійності Української Народної Республіки українське питання стало одним з першорядних чинників на міжнародному рівні.

Центральні держави, виходячи з своїх стратегічних цілей – австрійські плани стосовно Балкан і німецькі щодо Близького Сходу – змушували уряди цих країн звернути особливу увагу на українську справу. Австро-Угорщина хотіла відтіснити Росію від своїх кордонів і від побережжя Чорного моря, усунути небезпеку російської інтервенції на Балканах і Туреччині. У своїй політиці Наддунайська імперія прагнула використати кожний чинник, який міг би послабити її супротивника – Росію. Тому в боротьбі проти неї Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини задумало використати український фактор. Для реалізації свого наміру зовнішньополітичне відомство підготувало документ про “австро-угорську ідею” і плани щодо майбутньої приналежності польських та українських земель, відвойованих від Росії. Вже 6 серпня 1914 р. міністр фінансів Австро-Угорщини Леон фон Білінський заявив начальнику австрійського генштабу Конраду фон Гетцендорфу про бажання включити Конгресову Польщу до складу імперії, а 12 серпня у Міністерстві закордонних справ обговорювалося питання про визначення кордонів Польщі і наскільки Україна повинна бути поширена на схід⁴². Обговорення й суперечки навколо цієї проблеми в дипломатичних колах призвели до появи ще цілої низки документів про можливі різні варіанти вирішення українського питання.

З початком війни найприйнятнішим виявився план, згідно якого передбачалося приєднання до Австрії Холмщини, Підляшшя, Волині та Поділля, тобто земель, на яких поширювалася греко-католицька церква. Ці території разом зі Східною Галичиною і Буковиною мали об’єднатися в окрему українську автономну область у складі Габсбурзької імперії⁴³. Для реалізації задуманого уряд Австро-

⁴² Вильгельм Готлиб, *Тайная дипломатия во время Первой мировой войны*. (Москва, 1960), 362.

⁴³ Василь Расевич, “Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.)”, *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Випуск другий (1995–1997 рр.)*, (Львів, 1999), 260.

Угорщини повинен був розв'язати польське питання в австро-польській частині, а також сприяти піднесенню самостійницького українського руху.

Для ознайомлення з політичною ситуацією в Галичині до Львова прибув австрійський дипломат Еммануїл Урбас. Він взяв участь у таємних нарадах українських політиків, серед яких були митрополит А. Шептицький, К. Левицький та інші провідні діячі, а також начальник штабу XI корпусу австрійської армії полковник Рімль. Основною темою нарад були: справа утворення українського легіону та перспективи української державності⁴⁴.

У донесення від 6 серпня 1914 р. консул Е. Урбас писав зі Львова шефу кабінету міністрів О. Гойосу, що незважаючи на те, як буде розв'язане польське питання у тій переможній війні, московська влада тільки буде відштовхнута, але не підірвуться її основи. Австро-Угорщина повинна у цій війні мати одну мету, інакше *“за ці страшні кровопролиття і біди понесе відповідальність перед Богом і людьми”*. Вона мусить назавжди знищити російську владу, створити вільну Україну до Дону, збудити давні національні почуття у справжньому католицькому дусі Брестської унії.

*“Такий план – Україна аж до Дону, – писав Е. Урбас, – може здаватися у Відні фантастичним, однак про це тут можна говорити з окремими людьми як про цілком реальну річ. Все, що я тут побачив у воєнному виступі (йдеться про набір до легіону Український Січових Стрільців) надає великої впевненості”*⁴⁵.

Він вважав, що оскільки українці матимуть свою державу і не захочуть опинитися знову під російським пануванням, то Росія незалежно від втручання Австро-Угорщини, стане для неї нестрашною, значить *“нам дорога до Константинополя відкрита”*. Отже, з утворенням української держави, Австро-Угорщина могла б вирішити питання своєї сфери впливу на Балканах. Крім того, австрійські політики сподівалися на скорочення австро-російського кордону у зв'язку з інтересами Німеччини щодо Конгресової Польщі. Тоді *“великі австро-угорські суперечності з Росією стануть маленькими німецькими”*⁴⁶. У згаданому повідомленні Е. Урбас також висунув ідею утворення Української незалежної держави на чолі з гетьманом, кандидатуру якого мала запропонувати Австрія.

Відповідаючи на донесення Е. Урбаса, О. Гойос вважав нереальним для Австрії приєднати 30 млн. українського населення, пояснюючи це труднощами з одночасним вирішенням польського та українського питань, а також воєнними можливостями. Однак зазначав, що Австрія у випадку перемоги над Росією

⁴⁴ *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe* / Von T. Hornikiewicz, W. K. Lypynski Ost-Europäischen Forschungsinstituts. Band I (Philadelphia, 1966), 4–7.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid, 14.

наскільки буде можливо підтримає українську державну формацію, але при умові її повної незалежності. О. Гойос підтримав вимоги українському щодо поділу Галичини, утворення окремого коронного краю та відкриття українського університету у Львові⁴⁷.

А. Шептицький у листі від 15 серпня 1915 р. до Е. Урбаса подав свій найреальніший план щодо утворення самостійної держави, здійснення якого передбачалося у трьох напрямках: по-перше, організація мілітарної акції; по-друге, реформа соціально-правової сфери; по-третє, справа організації Церкви. Все це передбачалося здійснювати на українських територіях, відібраних від Росії. Крім того, А. Шептицький теж як Е. Урбас висунув ідею незалежної держави на чолі з гетьманом⁴⁸. Таким чином, проєктована повоєнна Українська незалежна держава мала бути пов'язана персональною унією з Австрією. Згодом ця ідея набрала реальних рис з появою на політичному горизонті ерцгерцога Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного).

Зовнішньо-політичне відомство Австро-Угорщини вважало, що без покровительства незалежна Україна не зможе втриматися від загрози Росії або матиме тенденцію радикально-соціалістичної республіки, що особливо турбувало австрійців. З огляду на те, австрійський уряд старався зберегти вплив на український рух і в Галичині, і в Наддніпрянщині, він прагнув спрямувати український національний рух у Східній Україні в русло галицької української політики. Тому, як зазначалося у доповідній записці Е. Урбаса О. Гойосу від 20 серпня 1914 р., українська держава повинна залишитися під німецьким або спільним німецько-австрійським протекторатом чи в союзі з Румунією⁴⁹. На його думку, німецький протекторат над Україною буде корисним і для Австро-Угорщини. Заміниться лінія великого німецько-російського кордону і військовою силою ліквідуються соціалістичні тенденції серед українців. Водночас німецька торгівля через Чорне море до Азії відкриє для Австро-Угорської монархії вікно на Балкани. Завдяки союзові України з Румунією, австрійська дипломатія хотіла відвернути зазіхання останньої на Буковину, повернути румунську експансію на схід і таким чином протистояти Росії.

Перебуваючи у Львові Е. Урбас встановив контакти з українськими політичними емігрантами з Наддніпрянщини зі Союзу визволення України. Він радив австрійському уряду рішучіше підтримувати СБУ в боротьбі проти Росії на боці Центральних держав. Але австрійський генеральний штаб хотів використати Союз, головним чином, як засіб диверсії на фронті чи в тилу ворога⁵⁰.

Члени Президії СБУ в розмовах із Е. Урбасом 2–15 серпня 1914 р. у Львові підкреслювали, що Австро-Угорщина мусить докорінно змінити свою політику щодо України, бо тільки тоді можна буде вимагати, щоб *“український солдат*

⁴⁷ *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe*, 8–10.

⁴⁸ *Ibid.*, 9.

⁴⁹ *Ibid.*, 12.

⁵⁰ Library and Archives Canada (LAC). – R-2297-0-3-E, Vol 15, File 22.

російської армії виступив не проти австрійського війська, а проти свого московського товариша”, а українського селянина і солдата вдасться перетягнути на бік Австрії лише шляхом передачі панської землі. Зазначалося, що для цього повинен бути опублікований цісарський маніфест⁵¹.

Підсумовуючи свої переговори з українцями, Е. Урбас звертав увагу Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, що у випадку успішного наступу австро-угорських військ в Україні, потрібно негайно звернутися до населення України з конкретною програмою соціально-економічних і політичних перетворень. Йшлося про маніфест до українського народу австро-угорського цісаря та німецького кайзера щодо справедливого розподілу землі селянам, збереження української мови та батьківської віри, запровадження конституційних прав.

Однак, Центральні держави не могли погодитися з тим, щоб проголошення самостійності української держави випереджало розв’язання польського питання. Самостійність України, як зазначав австрійський історик Біль Вольфдітер, “не могла йти першою ще з уваги на Польщу”⁵². Крім того, австро-угорський уряд, як вже підкреслювалося, лякала перспектива створення самостійної держави у зв’язку з можливою активізацією українського сепаратистського руху в Австро-Угорщині, який загрожував монархії.

Німеччина на початку війни не виявляла особливих інтересів щодо України, але й, загалом, не проявляла якихось антипатій до Росії. Навпаки, її становище навіть із вибухом війни викликало у німців співчуття як до жертви французько-англійської інтриги. Війна з Росією у Німеччині, і то не тільки серед загалу, але також у “верхах” вважалася нещасним “*Mißverständnis*”, тобто фатальним непорозумінням, якого за всяку ціну треба позбутися.

Очевидно, що оцінюючи такий стан речей німецька політика з вибухом і в часі війни замість викрилізувати свою провідну ідею, що відповідала б німецьким інтересам пішла окремим шляхом. Замість створення чіткої політичної концепції на подальшу мету, якою мало бути розвалення Російської імперії й утворення незалежних держав неросійських народів, німці поставили польське питання.

Зазначимо, що німецький консул у Львові Гайнце, доповідаючи у Берлін про переговори між австрійським консулом Е. Урбасом і українськими політиками у Львові зазначав, що з всіх головних питань найдокладніше розглядалася організація повстання в українських областях Росії. Стосовно українського руху він у звіті до німецького посла у Відні Чіршкі від 6 серпня 1914 р. підкреслював, що коли за допомогою цього руху вдасться викликати повстання на півдні Росії, поряд із очікуваним повстанням у Конгресовій Польщі, то “найнебезпечніший з наших трьох ворогів буде вражений у серце...” Далі консул наголошував:

⁵¹ Олександр Скоропис-Йолтуховський, “Мої “злочини””, *Хліборобська Україна. Збірник. Ч. II, III, IV* (Відень, 1920–1921): 203.

⁵² Wolfdieter Bihl, “Österreich-Ungarn und der Bund zur Befreiung der Ukraine”, *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*, (Graz; Wien; Köln, 1965): 509.

“Якщо наша вітчизна у боротьбі на життя і смерть хоче скористатися таким надзвичайним козирем, як підняття повстання 30-мільйонного народу, то нам необхідно самим взяти цю справу в свої руки і разом з віденським урядом чи без нього найповнішою мірою підтримувати український рух”⁵³.

Лідери галицького політикуму, бачачи, що у Відні надають перевагу організації повстання у російській Польщі, звернулися за підтримкою до німецьких дипломатичних представників. Консул Гайнце доповідав:

“Українці просять нашої моральної й фінансової підтримки для підняття всього Півдня Росії. Сприймаються австрійцями без ентузіазму через протидію поляків. Мав детальні бесіди з президентом ГУР”⁵⁴.

К. Левицький передав Гайнце для німецького уряду меморандум Головної Української Ради “Ukrainische Aktion” (“Українська акція”), в якому відзначалося, що найвищою метою українців є самостійна держава в “сучасних етнографічних межах”. Одночасно консул передав до Міністерства закордонних справ спеціальний меморандум ГУР до німецького уряду із запевненням готовності українського народу віддати свою майбутню державу під правління Німецької держави, а для її організації скористатися “допомогою головних німецьких державних службовців”. Отримавши відповідні матеріали з проханням українців про “моральну та фінансову підтримку” повстання на півдні Росії, кайзер Вільгельм II негайно розпорядився виділити кошти на пропаганду⁵⁵.

Уже 11 серпня 1914 р. держсекретар Міністерства закордонних справ Г. фон Ягов у листі до посла у Відні зазначав надзвичайну важливість підтримки Німеччиною повстання не лише у Польщі, але й в Україні, по-перше, як:

“засіб ведення війни проти Росії; по-друге, у випадку вдалого закінчення війни корисним буде мати декілька буферних держав між Росією на сході і Німеччиною та Австро-Угорщиною на заході для зменшення російського тиску на Західну Європу й відтіснення Росії якомога далі на схід; по-третє, оскільки з румунської точки зору приєднання Бессарабії до Румунії буде корисним і довготривалим лише тоді, коли на її східному кордоні вона буде захищеною неросійськими державами”⁵⁶.

⁵³ Олександр Кураєв, *Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918)*, (Київ, 2008), 90.

⁵⁴ Там само, 51.

⁵⁵ Там само, 52.

⁵⁶ Franz Fischer, *Griff nach Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*, (Düsseldorf, 1961), 69.

Німеччина стала виявляти прагматичне зацікавлення до української справи. Німецький посол у Відні Ф.-Г. фон Чіршкі зустрівся з воєнним керівництвом та прем'єр-міністром Австро-Угорщини, яких серйозно попередив, щоб в українській акції не зважали на поляків. Посол заявив офіційну позицію Берліна, що *“після пробудження не буде польського королівства до Чорного моря”*. Він передав К. Левицькому і М. Василькові, які 15 серпня 1914 р. прибули до Відня для переговорів щодо організації Українського легіону, пропозицію найближчим часом відвідати Берлін для зустрічі із заступником державного секретаря Міністерства закордонних справ А. Ціммерманом.

24 серпня 1914 р., у зв'язку з дуже складною ситуацією для галицьких українців після початку війни, до Берліна приїхав К. Левицький для консультацій із А. Ціммерманом. Власне лідер галицьких українців просив Берлін підтримати їх перед австрійським урядом у таких питаннях: дозволити створення українського корпусу і не підтримувати польської агітації проти нього; польський корпус повинен воювати тільки на території Польщі; створити український університет у Львові імператорським декретом; видати імператорський маніфест до українського народу в Російській імперії⁵⁷. Він також зустрівся з довіреною особою кайзера Б.-С. фон Гуттен-Чапські, референтом із питань Сходу в Генеральному штабі, полковником Брозе, начальником відділу 3-б допоміжного розвідувального управління Генштабу, экс-канцлером фон Бюловим⁵⁸. Незважаючи на застереження з боку Відня щодо проблематичності українського руху, вже 25 серпня 1914 р. К. Левицький отримав від начальника Політичного управління Міністерства закордонних справ Німеччини Д. фон Бергена запевнення про сприяння українським визвольним змаганням⁵⁹.

Таку позицію німецького уряду щодо українського питання підтвердив держсекретар Г. фон Ягов, доручивши посольству у Відні збуджувати провідні австрійські урядові та політичні кола стосовно планів українців і не чинити їм перешкод. Тому, коли на початку вересня 1914 р. К. Левицький звітував про свою берлінську поїздку перед міністром закордонних справ Л. Бертхольдом, то довідався, що Австрія стосовно українців займає таку саму позицію, що й... Німеччина⁶⁰.

Втрата Східної Галичини, яка за словами начальника Генштабу австро-угорської армії Ф. Кондрада представляла для монархії таку ж цінність, як Східна Прусія для Німеччини, поразка німців на Марні (5–9 вересня) призвели до перегляду Центральними державами своїх стратегічних планів. Прорив російських військ у Західну Галичину звів нанівець використання польського

⁵⁷ Олександр Кураєв, *Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918)*, 58.

⁵⁸ Кость Левицький, “Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918, 1–3 (Львів, 1929–1930), 28–30.

⁵⁹ Там само, 30.

⁶⁰ Микола Голубець, *Рік грози і надій 1914*, (Львів, 1934), 93.

чинника. Їхнє наближення до Угорщини і Богемії змушувало Центральні держави тепер сподіватися на українську революцію. Напрацьовані у серпні – на початку вересня 1914 р. австро-німецькі плани щодо вирішення українського питання залишалися актуальними впродовж всього воєнного періоду.

Втративши Східну Галичину, австро-угорський уряд зайняв жорстокішу позицію щодо українського політикуму, зокрема у питаннях очікуваного повстання у Наддніпрянщині та проведенні там радикальної аграрної реформи. Е. Урбас відзначав:

“Напевно можна буде знайти такий спосіб реалізації, який би жодною мірою не суперечив нашим правовим принципам, а також уникнув вразливості великих польських землевласників”⁶¹.

Однак австрійці дозволили СВУ виділити національно свідомих полонених українців в окремі табори, проводити серед них культурно-освітню працю, готувати серед них емісарів для виконання відповідних політичних завдань за лінією фронту. Для ведення української пропаганди восени 1914 р. до Німеччини прибули Д. Донцов і Є. Левицький.

Наприкінці жовтня 1914 р. ситуація на Східному фронті набрала загрозливого характеру – німці зазнали поразки під Варшавою, австрійці втратили Чернівці і Карпатські перевали. Конрад, нарікаючи на те, що Австро-Угорщина кинула на загальне діло три армії, залишила Галичину, оголила Карпатські перевали і надала 26 дивізій для захисту Німеччини, грозив повернути свої сили на захист Двоєдиної монархії⁶². Він виступив з ініціативою перенести центр ваги на Східний фронт. Новопризначені кайзером 1 листопада 1914 р. німецькі воєначальники на Східному фронті (П. фон Гінденбург – головнокомандувач, Е. фон Людендорф – начальник Генштабу) підтримали Конрада, сподіваючись завдати Росії нищівних ударів, які змусили б її погодитись на сепаратний мир.

Однак до переговорів щодо сепаратного миру між Німеччиною і Росією на цей раз не дійшло. 25 грудня 1914 р. розпочався великий наступ російських військ у Карпатах, який Конрад назвав “днем тяжкої кризи”.

Центральні держави занепокоєні можливістю росіян прорватися через Карпати в Угорщину вирішили їх зупинити. Однак вже перший наступ союзних військ 23 січня 1915 р. з метою звільнення Галичини і Перемишля закінчився невдачею. У такій критичній воєнній ситуації австрійське командування сподівалося на підтримку українців. Головнокомандувач австро-угорською армією ерцгерцог Фрідріх навіть видав 13 січня 1915 р. наказ про припинення переслідування українців⁶³.

⁶¹ Роман Роздольський, “До історії “Союзу визволення України””, *Український Самостійник*, 1 (Мюнхен, 1969): 35.

⁶² Вильгельм Готлиб, *Тайная дипломатия во время Первой мировой войны*, 381.

⁶³ *Ereignisse...* Band I, 27.

Однак невдача константинопольської акції у листопаді 1914 р., заміна у січні 1915 р. керівника зовнішньополітичного відомства графа Берхтольда бароном С. Буріаном призвели до різкої зміни відношення Австро-Угорщини щодо ідеї державної незалежності України⁶⁴. Це особливо позначилося на відносинах із Союзом визволення України.

Погіршення стосунків між австро-угорським урядом і СВУ призвело до все більшого наближення українців до Німеччини. У зв'язку з запланованим австро-німецьким наступом на Сході актуальною ставала проблема відновлення польської адміністрації у Східній Галичині. Для в'яснення цього важливого питання К. Левицький на початку квітня 1915 р. прибув до Берліна, де зустрівся з А. Ціммерманом, який заявив, що "Німеччина за всяку ціну візьме Галичину, бо знає її вагу як українського П'ємонт. Про Польське Королівство не може бути й мови". Він також висловився про неможливість дальшого існування польської адміністрації в Галичині та її поділ на українську й польську частини⁶⁵.

Зрозуміло, що контакти українських політиків з німецькими урядовцями викликали невдоволення серед австрійських високих посадовців. Цісар Франц Йосиф, як пише історик М. Голубець, заявив: "Це не є зле, що українці їздять до Берліну, але це не повинно означати, що українці дістануть все з Берліну"⁶⁶. Тому після берлінських переговорів 15 квітня 1915 р. лідери галицько-буковинського проводу К. Левицький і М. Василько зустрілися з головнокомандувачем ерцгерцогом Фрідріхом і спадкоємцем престолу ерцгерцогом Карлом у Ставці австро-угорської армії в Тешині. Під час зустрічі Карл заявив, що не вірить звинуваченням в бік українців щодо зради Австрії, а також наголосив на їхніх вимогах про створення зі Східної Галичини і Буковини "одного краю з українською адміністрацією"⁶⁷. Це було важливим політичним здобутком українського політикуму. Однак ці переговори, на відміну від берлінських запевнень, не дали жодних гарантій стосовно реалізації вимог українців.

Австро-Угорщина боялася підтримки німецьким урядом боротьби неросійських народів за своє визволення, оскільки це загрожувало б територіальній єдності монархії. Адже в союзі чи під протекторатом Німеччини Україна вимагатиме приєднання Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття.

Німеччина в той час прагнула підтримувати сепаратистські національно-визвольні рухи в Росії, як засіб її воєнного та економічного послаблення. Про це свідчила зустріч у жовтні 1915 р. заступника держсекретаря Німеччини А. Ціммермана з головою Централі СВУ в Берліні О. Скорописом-Йолтуховським і представником Союзу з України Є. Голіцинським. Вони

⁶⁴ LAC. – R-2297-0-3-E, Vol 10, File 8.

⁶⁵ Кость Левицький, *Історія визвольних змагань...*, 450.

⁶⁶ Микола Голубець, *Історія України*, (Львів, 1935), 750.

⁶⁷ Кость Левицький, *Історія визвольних змагань*, 138.

обговорювали ситуацію, яка склалася у Наддніпрянщині у зв'язку з успішним наступом військ Центральних держав. Є. Голіцинський зокрема наголосив, що всі українські партії чекають на декларацію Центральних держав щодо українського питання, переконані у їх новому наступі на Київ та підготовці до нього росіян. Вони також обмінялися думками про національно-політичні питання у зв'язку з окупацією військами Центральних держав прикордонних територій російської України. Ціммерман розповів представникам СБУ про виступ рейхсканцлера Бетмана-Гольвега у райхстазі, звернувши увагу на таку заяву:

“Німеччина є і хоче залишитися оплотом миру і дружби великих і малих націй. Це є також основою для нашої точки зору щодо України, прагнення і національно-історичні права якої добре відомі кайзерівському німецькому урядові. Ми бажаємо з відкритим серцем, щоб рани, завдані українському народові російським гнітом так швидко зажили, як це можливо. Відносно еventуального заснування самостійної української держави кайзерівський німецький уряд ставить прихильно”⁶⁸.

Зростання німецьких інтересів до України засвідчив і такий факт: воєнне міністерство 11 грудня 1915 р. дозволило заснувати у Мюнхені Спілку німецьких прихильників української незалежності “Вільна Україна”. Очолював Спілку генерал Л. фон Гебзаттель (пангерманець), який висловив сподівання, що “німці та їх союзники йтимуть далі від перемоги до перемоги, щоб можна було визволити Україну з російського панування”. У північній Німеччині головою Спілки був колишній міністр Е. Ріхтер. На відкритті у своєму виступі посол до австрійського парламенту Є. Левицький відзначив, що теперішній український рух поставив собі за мету визволення краю з-під російської тиранії та утворення самостійної держави⁶⁹. Завдання Спілки обґрунтовувалися так:

“Наше становище вимагає тепер, аби через визволення цього міцного народу відперто Росію від Чорного моря та забрано їй можливість новою навалою загрожувати з татарських степів нашої культурі та культурі наших турецьких і болгарських союзників. Крім того, веде через вільну Україну найближча дорога з Берліна через Вроцлав, Краків, Львів, Балту до Одеси, а звідти до Перського моря та до майбутньої залізниці, котрою можна доїхати до Індії сухопутною дорогою”⁷⁰.

Деяке затишшя після вдалих воєнних кампаній 1915 р. спонукало німецьке командування до нових дій на обидвох східному і західному напрямках. На початку 1916 р. ситуація на східному і південно-східному напрямках успішно

⁶⁸ LAC. –R–2297–0–3–E, Vol 15, File 22.

⁶⁹ Товариство “Вільна Україна” в Берліні, *Вістник*, 57–58,(1915): 10.

⁷⁰ Запросини вступати в члени “Вільної України”, *Вістник*, 59–60 (1915): 11.

складалася для Центральних держав: капітуляція Чорногорії та відбиття російського наступу у межиріччі Дністра і Прута. Успіхів австро-угорські війська досягнули завдяки підтримці німецьких. У зв'язку з тим все сильніше серед німецького політикуму утверджувалася думка про докорінну зміну відношення до польського питання. 23 січня 1916 р. начальник Генштабу Е. Фалькенгайн вніс пропозицію про приєднання Конгресової Польщі, тобто російської частини, до Німеччини. Вона обґрунтовувалася двома моментами: по-перше, неспроможністю Австро-Угорщини утримувати її тривалий час і, по-друге, впевненістю німців у сприятливому результаті війни. Ця пропозиція була прийнята урядом, про що підтвердив виступ канцлера Т. фон Бетмана-Гольвега 5 квітня 1916 р. у райхстазі, де він досить завуальовано говорив про розв'язку польського питання у порозумінні з Австро-Угорщиною⁷¹. Сподівання німців на успішний розвиток подій на Сході підсилювала зміна 1 лютого 1916 р. керівництва в російському уряді. Замість І. Горемікіна уряд очолив Б. Штюрмер. Т. Масарик зазначав, що цар знав про Штюрмера, як рішучого германофіла. Тепер це означало деяку зміну внутрішньої та зовнішньої політики. У Німеччині Штюрмера вважали сильною, енергійною людиною, тому розраховували на сепаратний мир із Росією, у зв'язку з чим українці могли сподіватися утворення самостійної держави.

Берлінський публіцист Д. Тріч у статті “Політичне значення України” відзначав:

“... яким стає знову надзвичайне значення українського питання – і то не тільки в Галичині, але й у десять разів більшій російсько-українській області – для німецької політики господарства й культури ... немає жодного сумніву, що в Європі представляє Україна найбільший об'єкт, про який іде у цій війні”⁷².

Проте ситуація, що склалася на Східному фронті у зв'язку з наступом росіян т. зв. Брусіловським проривом, змінила німецькі плани щодо українського питання. Ціною великих зусиль австро-німецьким військам у жовтні 1916 р. вдалося стабілізувати Східний фронт. Це призвело до виснаження економічних, військових і людських ресурсів обидвох держав, насамперед Австро-Угорщини. Вона звернулася до кайзерівського уряду запропонувати мир країнам Антанти. Однак німецький канцлер Бетман-Гольвег відмовився відстоювати інтереси австрійців на майбутніх мирних переговорах. В Австрії надзвичайно загострилася соціально-політична ситуація, зростало економічне напруження. Все це змусило австро-угорський уряд відхилити свою “австро-польську” розв'язку і погодитися з німецьким варіантом розв'язання польського питання. Польське Королівство мало стати буферною державою “для охорони Німеччини, щоби Росія не могла впасти на відкриті німецькі області”⁷³.

⁷¹ Нова Європа, Вістник, 29–30 (1916): 233.

⁷² Osteuropäische Zukunft, 3 (Berlin, 1916): 34.

⁷³ Кость Левицький, Історія визвольних змагань, 330.

Листопадові маніфести 1916 р. із приводу проголошення Польського Королівства і відокремлення Галичини, тобто створення у найближчому майбутньому незалежної Польщі та надання широкої автономії Галичині українці оцінили як санкцію на її колонізацію. Український народ не міг признати відокремлення Галичини під польським пануванням та зректися свого права національної автономії українських областей в Австрії⁷⁴.

Слід зазначити, що у німецьких прихильників України викликали велику стурбованість антиукраїнські дії поляків у Галичині. Вони наголошували, що *“за жодних обставин не можна віддавати українців Східної Галичини, що мають окрему мову й церкву на поталу полякам”*, тому що *“Галичина є важливою базою нашого майбутнього опанування Сходу”*⁷⁵.

Зміна політичного керівництва в Росії (Штюмер запідозрений у про німецьких симпатіях 23 листопада 1916 р. був знятий з посади прем'єр-міністра) і в Німеччині (замість Г. фон Ягова 25 листопада 1916 р. держсекретарем призначено А. Ціммермана) призвели до того, що тепер головний удар німці зосереджували на заході – підводна війна на морі та стратегічна оборона на суші. Однак, продовжувалася “польська політика” й воєнно-політичний тиск на Росію⁷⁶. Нове призначення Ціммермана, його наближення до кайзера, детальне знання українських планів, все це створювало певні передумови до проведення активнішої політики щодо українського питання, використання його у міжнародній політиці.

В Австро-Угорщині новий імператор Карл І. прагнув, перш за все вивести країну з війни, стабілізувати внутрішньо-політичну ситуацію, залагодити міжнаціональні конфлікти, а також відновив роботу парламенту, який не працював з весни 1914 р.

Галичани налагодили контакти з молодим політиком, членом правлячої династії Вільгельмом Габсбургом, який був прихильником української справи, намагався її популяризувати у вищих австрійських колах. У листопаді 1916 р. ерцгерцог Вільгельм звернувся з листом до головнокомандувача австрійською армією ерцгерцога Фрідріха з метою дізнатися думку Генштабу щодо перспектив українського руху. Австрійський Генштаб, на відміну від німецького не виявляв зацікавлення українським питанням, тому й відповідь була невтішною – не видно умов для реалізації такого плану. Вільгельм Габсбург розгорнув широку діяльність в українській справі, що ускладнювала відносини з Німеччиною і наражала на конфлікт у вирішенні польського питання, а згодом у 1918 р. ставка німців на П. Скоропадського звела нанівець плани молодого австрійського

⁷⁴ Кость Левицький, “Наші визвольні змагання в часі світової війни 1914–1916”, *Кривавого року. Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік*, (Відень, 1917): 26.

⁷⁵ *Osteuropäische Zukunft*, 23 (Berlin, 1916): 367; 24 (Berlin, 1916): 383.

⁷⁶ Franz Fischer, *Op. cit.*, 374.

архикнязя⁷⁷. Незважаючи на прихід на престол нового цісаря, призначення нового уряду австрійська політика щодо українців Галичини залишалася незмінною⁷⁸.

Лютнева революція 1917 р. прискорила національні прагнення українського народу – утворення Української самостійної держави. Однак, нерозв'язане українське питання в період Першої світової та національно-визвольних змагань ще на довгі роки залишалося об'єктом міжнародної політики, в якій поступово формувалася думка про незалежну Україну як важливий геополітичний фактор у Центрально-Східній Європі.

UKRAINIAN ISSUE FROM THE PERSPECTIVE OF ENTENTE AND HABSBURG EMPIRE (AUGUST 1914 – FEBRUARY 1917)

Ivan PATER

Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
4, Kozelnycka str., 79026, Lviv, Ukraine

The article analyzes the policy of military alliances towards Ukrainian lands from the beginning of the Great War to the February Revolution in Russian Empire. It focuses in the Russian plans to conquer Western Ukrainian lands with the goal to stifle Ukrainian national movement and as a result to destroy Ukrainian nation. It stresses that Great Britain and France considered the solution of Ukrainian issue to be an interior problem of Russian Empire. Habsburg Empire wanted to incorporate Ukrainian lands of Volhynia and Podillya. They perceived the possibility of formation of the autonomous land of Galicia and Bukovyna through the lenses of Austrian–Polish relations. German policy towards Ukrainian lands came down to creation of the independent Ukrainian state under their control and its further colonization. The article concludes that Ukrainian issue in the years of the Great War gained an international importance.

Key words: Ukrainian issue, the Great War, Entente, Central Powers.

Стаття надійшла до редколегії 23.05.2018

Прийнята до друку 20.06.2019

⁷⁷ Василь Расевич, *Вказана праця*, 268–269.

⁷⁸ Кость Левицький, *Історія визвольних змагань...*, 521–522.